

KOLEKTİF FAİLİN ANATOMİSİ: LE BON VE CANETTİ'DE KİTLE OLGUSUNUN KURAMSAL İNŞASI

Anatomy of the Collective Agent: The Theoretical Construction of the Crowd Phenomenon in Le Bon and Canetti

Burak İYİEKİCİ¹

Öz

Amaç: Bu çalışma, modern düşüncede kitle fenomenine dair temel kaynaklardan olan Gustave Le Bon'un Kitleler Psikolojisi (2022) ile Elias Canetti'nin Kitle ve İktidar (1998) eserlerini karşılaştırarak, iki yazarın kitle hususundaki yaklaşımlarını benzerlik ve farklılıklar üzerinden değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Yöntem: Çalışmada birincil ve ikincil kaynaklara başvurulmuş, literatür taramasıyla birlikte iki düşünürün temel ve merkezi kavramları çerçevesinde bir analiz örülmüştür. Bu bağlamda Le Bon'un telkin, liderlik ve hipnoz kavramları ile Canetti'nin deşarj, emir sızısı ve kolektif şiddet kavramları analitik bir çerçevede karşılaştırılmıştır.

Bulgular: İki düşünür arasındaki tarihsel, yöntemsel, kavramsal ve normatif farklılıklara rağmen her ikisinin de kitleyi bireysel aklın ve ahlaki muhakemenin askıya alındığı, duyguların ve içgüdülerin belirleyici olduğu bir kolektif fail olarak tanımladığı sonucuna varılmıştır.

Sınırlılıklar: Çalışmada yalnızca iki düşünürün teorik çerçevelerine odaklanılmış, bu anlamda ampirik verilere başvurulmamıştır.

Özgünlük/Değer: Çalışma, literatürde nadiren karşılaştırılan bu iki düşünürün yapısal ortaklıklarını ortaya koyarak kitle olgusuna ilişkin farklı bakış açılarını sistematik biçimde karşı karşıya getirdiği için, kitle konusundaki çalışmalara yeni bir perspektif kazandırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kitle, iktidar, şiddet, Le Bon, Canetti

Abstract

Purpose: This study aims to compare two seminal works on the crowd in modern thought: Gustave Le Bon's *The Crowd: A Study of the Popular Mind* (2022) and Elias Canetti's *Crowds and Power* (1998). By evaluating the similarities and differences in their respective approaches, the study assesses their distinct perspectives on the crowd phenomenon.

Design/Methodology: Employing a literature review of primary and secondary sources, this study conducts a comparative analysis framed by the core concepts of each thinker. In this context, Le Bon's concepts of suggestion, leadership, and hypnosis are analytically juxtaposed with Canetti's concepts of discharge, the sting of command, and collective violence.

Findings: The study concludes that, despite the historical, methodological, conceptual, and normative differences between them, both thinkers define the crowd as a collective entity wherein individual reason and moral judgment are suspended, and emotions and instincts become the dominant force.

Limitations: A limitation of the study is its exclusive focus on the theoretical frameworks of the two thinkers, without incorporating empirical data.

Originality/Value: This research contributes to the literature by systematically comparing two thinkers who are rarely examined in tandem. By revealing their structural commonalities and juxtaposing their distinct perspectives, the study offers a novel viewpoint on the crowd phenomenon.

Keywords: Crowd, Power, Violence, Le Bon, Canetti

¹Şırnak Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, burakiyiekici@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3604-0760

1. GİRİŞ

Modern siyasal düşüncenin en çetrefilli meselelerinden biri, birey ile kolektif arasındaki gerilimli ilişkinin, kitlesel eylemlilik biçimleri üzerinden nasıl anlamlandırılacağıdır. Bu bağlamda “kitle” kavramı, yalnızca siyasal kuramın değil, psikoloji, sosyoloji ve felsefenin de merkezi izleklerinden biri hâline gelmiştir. 18. ve 19. yüzyıl sonlarından itibaren toplumsal yaşamda giderek artan biçimde görünürlük kazanan kitle olgusu, modernliğin hem siyasal tahayyüllerini hem de normatif sınırlarını dönüştüren bir kuvvet olarak dikkat çekmiştir. Kitle, kimi zaman irrasyonel, şiddet ve kaosu taşıyıcısı olarak mahkûm edilmiş, kimi zaman ise dönüştürücü bir toplumsal enerji, bir potansiyel olarak değerlendirilmiştir.

Söz konusu tartışmalara katkı sağlama düşüncesiyle bu çalışma, kitle konusundaki literatüre özgün katkılar sunmuş bulunan Gustave Le Bon ve Elias Canetti’nin kitle çözümlemelerini karşılaştırmalı biçimde tartışmayı amaçlamaktadır. Bu maksatla, çalışmanın temel argümanı ise Le Bon ve Canetti’nin yöntemsel, kavramsal ve normatif farklılıklarına rağmen, kitleyi bireysel aklın ve ahlaki muhakemenin askıya alındığı, duyguların ve içgüdülerin hâkim olduğu bir kolektif fail olarak tanımlamasıdır.

Söz konusu çerçeveyi somutlayabilmek adına ilk bölümde, Gustave Le Bon’un *Kitleler Psikolojisi* adlı yapıtında geliştirdiği politik-psikolojik çerçeve incelenecek; bireyin kolektif içinde geçirdiği zihinsel dönüşüm, telkin, hipnoz ve liderlik kavramları etrafında analiz edilecektir. Bu bağlamda Le Bon’un kitleye ilişkin normatif tutumu aktarılacak, irrasyonel eğilimlerin kitleyi bir yandan yıkıcı bir tehdit, öte yandan yönetilebilir bir araç olarak nasıl konumlandığı tartışılacaktır.

İkinci bölümde ise Elias Canetti’nin *Kitle ve İktidar* adlı yapıtı biçimsel özellikleri ve özgün kavramları ışığında çözümlenecektir. Canetti’nin kitleyi sezgisel, çok katmanlı ve tarih-dışı bir yapı olarak ele alış biçimi, “deşarj”, “emir sızısı”, “kolektif öldürme” ve “gizlilik” gibi kavramlar çerçevesinde değerlendirilecektir. Ayrıca kitle ile iktidar arasındaki ilişki, Canetti’nin disiplinlerarası yaklaşımıyla irdelenecektir.

Üçüncü ve son bölümde ise, Le Bon ve Canetti’nin yaklaşımları karşılaştırmalı olarak ele alınacak, iki düşünür arasındaki yöntemsel farkların ötesine geçilerek yapısal ortaklıklar ve teorik gerilimler ortaya konacaktır. Özellikle suç, sorumluluk, duygulanım, şiddet ve iktidar temsilleri üzerinden şekillenen benzerlik ve karşıtlıklar tartışılarak, kitle olgusunun yeniden düşünülmesine imkân veren kavramsal zemin değerlendirilecektir.

2. GUSTAVE LE BON: KALABALIKLARIN PSİKOPOLİTİK DİNAMİKLERİ

Fransız düşünür Gustave Le Bon’un (1841-1931) tanıklık ettiği dönem, yani 19. yüzyıl sonları, çalkantılı bir siyasal atmosferle şekillenmiştir. Özellikle 1869–1871 yılları arasında yoğunlaşan grev hareketleri, 1789 Fransız Devrimi’nin tarihsel mirasıyla birleşmiş; nihayetinde 1871’deki Paris Komünü’nün yarattığı sarsıcı toplumsal deneyim, ‘kitle’ nin siyasal sahnedeki görünürlüğünü artırmıştır. Bu görünürlük, yalnızca toplumsal bir olgu değil, aynı zamanda dönemin kimi düşünürleri için düzenin yeniden tesisi açısından çözülmesi gereken bir tehdit unsuru olarak belirmiştir.

1895’te kaleme alınan *Kitleler Psikolojisi* (Le Bon, 2022) Gustave Le Bon’un kitlenin doğasına dair geliştirdiği çözümlemeleri sistemli biçimde ortaya koyduğu ve kitle kuramına yeni bir yön verdiği temel metin olarak öne çıkmaktadır. Le Bon bu çalışmada, kitleyi rasyonel bireylerin toplamından ibaret olmayan, duygusal, telkine açık ve öngörülemez bir yapı olarak ele almakta, bu yaklaşımıyla kalabalığa karşı belirgin biçimde eleştirel bir konum benimsemektedir.

Le Bon’un kitleye yaklaşımındaki bu eleştirelilik, metnin arka planında “muhafazakâr bir korku”nun (Borch, 2009: 273) izlerini taşımaktadır. Le Bon’un çizdiği kalabalık tasviri, yönetilmediği takdirde her zaman her yerde² ikili bir potansiyel taşıyan, bu yüzden denetim altına alınması gereken bir güç olarak düşünülmektedir (Brighenti, 2011: 76; McPhail, 2017: 3). Ancak bu güç, aynı zamanda belirli söylem ve stratejilerle yönlendirilebilir bir forma da bürünebilir ki bu yönüyle Le Bon’un kitle

² McClelland, kitlenin yapısının ve yönelimlerinin evrenselliğine dair varsayımları nedeniyle Le Bon’un kitle kavrayışının anakronik olduğunu belirtir: “O’na göre gerçekte tek bir kalabalık vardı, her zaman ve her yerde aynıydı” (1996: 17).

özmlemesi, yalnızca bir tespit değil, aynı zamanda ona müdahale imkânı sunan bir kılavuz olarak deęerlendirilebilir³.

Bu bahisle Le Bon'un metni yalnızca akademik çevrelerde değil, siyasal liderler arasında da yankı bulmuş; *Kitleler Psikolojisi* zellikle 20. yüzyıl boyunca farklı siyasal geleneklerden liderlerce okunmuş ve sıkça referans verilen bir kaynak haline gelmiřtir⁴. Kitleyi yönlendirme ve denetim altına alma konusunda sunduğu özmlmeler, bir yönüyle siyasal liderlere kitlenin nasıl yönetileceğine dair bir kullanım kılavuzu sunarken demagoglar için de bir harita niteliği taşımaktadır. Bu durum, Le Bon'un yalnızca bir gözlemci değil, aynı zamanda modern siyasal iletişimin biçimlenmesinde etkili olan kuramsal bir figür olarak değerlendirilmesine de yol açmıştır.

Söz konusu kuramsal ilgiyi mümkün kılan düşünsel zemin, Le Bon'un kalabalıkların modern toplumdaki rolüne dair geliştirdiği politik-psikolojik ereve ile kitleyi hem tanımlamaya hem de yönlendirmeye imkân tanıyan yaklaşımında aranmalıdır. Nitekim Le Bon, yaşadığı dönemi bir "kitle ağı" olarak tanımlamakta ve bu çağda toplumsal davranışların belirleyici unsurunun bireysel akıl değil, kolektif psikoloji olduğunu öne sürmektedir. Sonuç olarak Le Bon, kitlenin yapısal nitelikleriyle onun nasıl manipüle edilebileceğine dair ipuçlarını i içe sunan bir yaklaşım geliştirmiştir (McClelland, 1996: 10). İzleyen bölümde, Le Bon'un kitleye ilişkin temel özmlmeleri ayrıntılı biçimde ele alınacak, "kitle ağı"na nasıl bir kuramsal yanıt verdiği tartışılacaktır.

2.1. Kitle ağı, Bilinçdışının Egemenliği ve Aşırılık

Yaşadığı dönemin politik koşullarını "ulusların kaderi artık hükümdar konseylerinde değil kitlelerin ruhunda mayalan[maktadır]" (2022: 17) diyerek özetleyen Le Bon'a göre kitleleri anlamak için en kritik unsur, kitle psikolojisinin işleyiş yasalarını kavramaktır. Bu minvalde Le Bon'un *Kitle Psikolojisi* isimli ünlü çalışmasının temel dayanağı, kitlenin yalnızca bir bireyler topluluğu olmadığı, aksine, "kendine özgü bir psikolojik varlık" (Borch, 2006: 86) ve bütün oluşturduğu iddiasıdır.

Le Bon'a göre fiziksel olarak bir araya gelen bireyler, belirli koşullar altında yalnızca çoğul bir topluluk değil, zihinsel bir organizmaya veyahut "kolektif bir zih[ne]" (Borch, 2006: 86) dönüşmektedir. McPhail'in "zihinsel birlik yasası" (2017: 4) olarak adlandırdığı bu durum; bireylerin tek tek sahip olduğu akıl yürütme, ahlaki normlar ve bireysel sorumluluk bilinci gibi özelliklerinin silinmesine neden olur: "...kitleye dâhil olan bir birey, sırf sayısal çokluktan dolayı yenilmez bir kuvvet hissine mazhar olur; bu da onu tek başınayken ister istemez bastırmak zorunda olduğu içgüdülerine yönlendirir" (Le Bon, 2022: 33). Böylece birey, anonimleşmenin getirdiği güvenle birlikte kendi içgüdülerine teslim olurken, kolektifin etki ve yönlendirmesine de açık hâle gelmektedir (Kutlu, 2023: 100).

Bu haliyle kitle; bireylerin toplamından oluşan heterojen bir topluluk olmaktan çok, homojen bir bilinçdışının örgütlendiği yeni bir yapı oluşurmaktadır. Zira Le Bon'un vurgusuyla "heterojen olan homojenin içinde eriyip gi[tmekte]" (Le Bon, 2022: 32) ve böylece bireysel ayrımlar ortadan kalkarak tüm farklılıklar, kitlenin yönelimi içerisinde çözünmektedir.

Bu nedenle bireyin kitleye katılımı yalnızca fiziksel ve mekânsal bir yakınlığı değil, aynı zamanda zihinsel bir dönüşümü de ifade etmektedir. Böylece birey kitleye dâhil olduğu andan itibaren "bilinçli kişilik ortadan kalk[makta]; her bir kimsenin duyguları ve fikirleri tek bir istikamete yönel[mektedir]" (Le Bon, 2022: 27). Kitleyi oluşturan bireylerin entelektüel düzeyleri ya da sosyal statüleri arasındaki farklar da bu dönüşüm karşısında anlamını yitirmekte ve kitleyi oluşturan bireyler, vasatta birleşmektedir:

Farklı uzmanlık alanlarından gelen saygın kimselerden oluşan bir topluluk tarafından genel çıkarlar gözetilerek alınan kararlar ile bir embesiller meclisinin alacağı kararlar arasında belirgin bir fark bulunmaz. Gerçek řu ki, bu kimseler, her ortalama insanda ortak bulunan özellikleri paylaşabilirler yalnızca. Kitle söz konusu olduğunda akıl değil budalalık birikimi yapılır (Le Bon, 2022: 32).

Bireyin bu dönüşümünde belirleyici olan en önemli unsur, bilinçdışının ne çıkmasıdır ki Le Bon, bireyin düşünsel yönelimlerinin çoğunlukla bilindış süreçlerle şekillendiğini ne sürer. O'na göre

³ Reicher'a göre Le Bon'un eseri, "ilkel kitle"yi yönlendirmesi için demagoglara bir öğüt niteliğindedir (2001: 186).

⁴ Hitler'den Roosevelt'te, Ahmet Fethi Zaghoul'dan Arturo Alessandri'ye Le Bon'un eserinden etkilenen liderler için bkz. (Borch, 2009: 275; Moscovici, 1985: 61).

“zihnin bilinçli yaşamı, bilinçdışı yaşamının yanında epeyce zayıf bir kısmı temsil eder” (2022: 31) ve “gündelik eylemlerimizin çoğu, gözden kaçırdığımız mahfuz dürtülerin tesirinden ibarettir” (2022: 31).

Bu açıdan Le Bon’a göre birey, özellikle kalabalık içinde, içgüdüsel bir varlığa dönüşmekte (Özçetin, 2018: 47) ve davranışları rasyonel karar alma süreçlerinden değil, duygu yoğunluklu ve refleksif tepkilerden beslenmektedir. Böylece kitle içerisinde birey artık kendi iradesiyle hareket eden bir özne olmaktan da çıkmaktadır: “kitleler hiçbir zaman bilinçle hareket etmezler; ama tam da bu bilinç dışılık, onların kudretinin sırlarından biri[sini] [oluşturur]” (Le Bon, 2022: 13).

Söz konusu durum bireyin davranış biçimini değiştirmekle kalmamakta aynı zamanda onun etik ve cezai sorumluluğunu da dönüştürüp düşürmektedir. Bu bağlamda Le Bon için kalabalıklar; bireylerin “davranışlarını rasyonel olarak kontrol etme yeteneklerini... ortadan kaldırdığı” (McPhail, 2017: 1) için kitle içinde işlenen suçlar, -bireylerin bilinçdışı dürtülerle hareket etmesi ve anonimleşmesi nedeniyle- salt bireysel cezai sorumluluk çerçevesinde değerlendirilememektedir (Kayaoğlu, 2003: 207).

Nitekim Le Bon’a göre, bu durumun doğal sonucu “yalnız başına hareket eden birey[in], bu içgüdüleri tatmin etmenin tehlikeli olacağını bil[mesi]; ancak sorumsuzluk ve cezasızlık garantisiyle hareket eden bir kitlenin parçası olduğunda, aynı dürtülerin peşinden gitmekte tamamen özgür...” (Le Bon, 2022: 58) hissetmesidir. Bu sebeple McPhail, Le Bon’un perspektifinde kalabalığın “yenilmezlik duygusu”na (2017: 3) sahip olduğunu belirtmektedir.

Le Bon açısından birey, kitle içerisinde zihinsel olarak vasata teslim olurken kitle her türlü duygunun sivrildiği ve uçlaştığı bir momentü işaretlemektedir. Nitekim O’na göre kitlelerin karakteristik özellikleri “fevriklik, asabiyet, akıl yürütme kabiliyetsizliği, yargısal ve eleştirel akıl eksikliği [ve] duyguların aşırılaştırılması”dır (2022: 37). Bu haliyle kitle içindeki birey, bireysel düzeyde sahip olduğu değerlendirme ve ölçme yetilerini yitirerek duygusal reflekslerle eylediğinden kitle de aşırı ve uç tepkiler veren bir organizma hâline gelmektedir.

Kitle içerisinde zihinsel düzeyde vasatta buluşma ile duyguların aşırılaşması kitlenin iki yönlü bir karakter kazanmasına sebep olmaktadır. “Kitlenin dışı vurduğu iyi ve kötü tüm duygular bir yandan aşırılaştırılmış diğer yandan aşırı basitleştirilmiş olması doğrultusunda, çifte bir karakter sergiler” (2022: 51) diyen Le Bon için kitle; sağduyuya ve dengeli düşünceye değil, keskin duygusal yönelimlere meyletmektedir.

Kitle içerisindeki bireyin bilinçdışıyla hareketi aşırılıkla birleştiğinde, şiddet, yok edicilik ve kendinden geçme hâli de kitleye damgasını vurmaya başlamaktadır. Böylece kalabalık, bireyi sırf içgüdüleriyle hareket eden bir varlığa dönüştürür ve bu dönüşüm, bireyin içindeki ilkel insanın ortaya çıkmasını mümkün kılar (bkz. Le Bon, 2022: 51). Öte yandan bu nedenle birey kalabalıklar içinde fedakârlık ve özgecilik gibi yüksek ahlaki özellikler de gösterebilir ki bu da Reicher’a göre irrasyonelliğin bir başka kanıtıdır (2001: 186).

Bu noktada dikkat çekici olan, bireyin bu iki eğilime de aynı ölçüde açık hâle gelmesi, yani kalabalıkların da hem en sert suçlara hem de görülmemiş özverilere sahne olabilesidir. Hatta Le Bon’a göre bireyler, ancak kitle içerisinde “...kendi çıkarını kolektif çıkar uğruna kolaylıkla feda edebilir” (2022: 33). Bu nedenle, bireyin kahramanlık ya da diğerkâmlık gibi yüksek ahlaki eylemleri de bireysel bilinçten çok kitle ruhunun bir tezahürü olarak görülmelidir.

2.2. Telkin, Taklit ve Lider

Bilinçli zihinsel faaliyetten çok bilinçdışının kontrolünde olan kitlelerin hareketi, Le Bon’a göre temelde telkin ve taklit mekanizmalarıyla şekillenmektedir. Düşünceyi analiz etmeyen ve doğruluk ölçütleriyle tartmayan kitle, tam tersine telkin edilen düşünceyi yalnızca tekrar yoluyla içselleştirmektedir.

Bu noktada Le Bon açısından kalabalık psikolojisinin en temel unsurlarından birisi telkin ve telkinin sürekli yinelenmesidir. Öyle ki “...bir beyanın gerçek etkisi, ancak durmadan ve mümkün olduğunca tıpatıp aynı terimlerle tekrar tekrar dile getirildiği koşullarda ortaya çıkar” (Le Bon, 2022: 124). Dolayısıyla Le Bon, prestij sahibi bir fikrin ya da kişinin taklit edilmesinin çoğu zaman bilinçsizce gerçekleştiğini ve onu kusursuz kılanın tam da bu olduğunu söylediğinden (2022: 138), kitle açısından akıl yürütme yerine yinelenen mesajların etkisini öne çıkarmış olmaktadır.

Kalabalığın bir düşünceyi fikrî derinliğinden çok duygusal etkisi nedeniyle benimsemesi, liderin kitle açısından önemini de ortaya koymaktadır. Nitekim Le Bon, kitleyi yönlendirenlerin filozoflar değil, hitabet ustaları olduğunu belirtmektedir: “kitleler her ne pahasına olursa olsun yanılsamalara gerek duyduğu için, tıpkı bir böceğin ışığa yönelmesi gibi, yönünü bu yanılsamaları sağlayan retorikçelere içgüdüsel olarak çevirmiş durumdadır” (2022: 110-111).

Kitleyi “kendi iradesi tarafından yönetilmeyi bırak[an]” (Borch, 2006: 86) bireylerin oluşturduğunu söyleyen Le Bon, bilinçdışının güdümünde bir otomata dönüşen kitle açısından liderin işlevini de böylece açık etmiş olmaktadır. Zira çevresinden gelen modelleri bilinçli bir tercihle değil, bilinçsiz bir eğilimle benimseyen “kararsız, yönsüz [ve] düşüncesiz... [kalabalıklar], kalplerinin derinliklerinde demagoglara teslim olmak iste[diklerinden]” (McClelland, 1996: 10) onlara telkinde bulunacak bir öndere, bir kılavuza ihtiyaç duymaktadırlar.⁵ (Le Bon, 2022: 120). Liderin bu rolü, yalnızca örgütleyici bir işleve değil, aynı zamanda kitlenin zihnini biçimlendiren bir niteliğe de yaslanmaktadır. Öyle ki “hipnozcular ve dolayısıyla kitle liderleri, insanları her şeyi yapmaya ikna edebilirler...” (McClelland, 1996: 26).

Bir düşüncenin değil, bir modelin peşinden gitmeye meyilli kitlenin yönelimi, argümanlardan ziyade örnek oluşturan davranışlara olduğu için, liderler güçlü retorikçiler ve model olarak adeta hipnotik (McClelland, 1996: 10) bir biçimde kitlenin davranışlarını yönlendirmektedirler. Bu “kolektif hipnoz” (McPhail, 2017: 4), rasyonel tartışmalara değil, duygusal yoğunluğa ve ikna edici bir basitliğe dayanmaktadır.

Söz konusu fikir çerçevesinde önderin kurduğu diskurun basitliği, kaçınılması gereken değil tersine kitleyi yönlendirmek açısından gerekli bir unsurdur (McPhail, 2017: 4). Nitekim Le Bon’un perspektifinde liderin sözlerinin içeriği değil, söylediklerinin kesinliği önemli olduğundan, lider ne kadar basit ve kesin konuşursa, o kadar etkili olacaktır.

Basit ve fakat tekrara dayanan telkinin kalabalıklar üzerinde etkili olması, kitlelerin akıl yürütme kapasitesinin zayıf olmasından ve onların güçlü fikirlerden değil, güçlü imgelerden etkilenmeye yatkın olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Le Bon’a göre kitle zihni imgelerle düşünmekte, düşünce zincirleri arasında rasyonel bir bağ kurmak yerine, çağrışımlara dayalı hızlı düşünce geçişleri doğrultusunda eylemektedir (2022: 113-114). Bu durum, kitleye sunulan düşüncenin içeriğinden ziyade söylenme biçimiyle, yani sözcüklerin yarattığı izlenimle anlam kazandığı bir yapıyı tanımlamaktadır.

Kitlenin zihinsel işleyişi ya da McPhail’in deyiimiyle “kolektif zihin” (2017: 4), çoğu zaman gerçek olan üzerinden değil söylenenlerin duygusal etkisiyle şekillenmektedir. Bu nedenle, kalabalığa yönelen söylem çoğunlukla tekrara, vurgulamaya ve keskin ifadelerle yaslanmalıdır: “Onanmış bir şey tekrar tekrar dile getirildiğinde, nihayet zihinlerde tesis edilecek, hatta tanıtlanmış bir hakikatmışçasına kabul edilecektir” (Le Bon, 2022: 124-125). Bu halde Le Bon’a göre sürekli tekrarlanan bir söz, kitlenin zihninde zamanla mutlak bir gerçekliğe dönüşecektir.

Söz konusu çerçeve içerisinde görülmektedir ki liderin retorik yetisi onun en belirleyici özelliğidir. Bu yüzden Le Bon’a göre lider çoğu zaman bir filozof değil, bir hitabet ustasıdır. Kitleyi etkileyen şey, düşüncelerinin derinliği değil, kelimelerinin ve ses tonunun güven telkin etmesidir. Bu nedenle kitle lideri, fikir üretmekten çok, fikirleri formüle ederek duygulara hitap etmeyi ve coşku yaratmayı hedeflemelidir.

Le Bon’a göre bu tür liderler, “sadece kendi çıkarlarının peşinde koşan ve insanları, en aşağı içgüdülere methiyeler düzerek ikna etmeye çalışan harikulade retorikçelerdir” (2022: 119). Dolayısıyla Le Bon açısından liderin gücü, kitlenin bilinçdışı yönelimlerini harekete geçirebilme kapasitesine bağlıdır. Görülmektedir ki otoritenin kaynağı bilgi değil, söylem ve onun etki gücüdür.

Le Bon’un kitle kuramında, otoriteye karşı eleştirel olmayan (McPhail, 2017: 4) ve ona mutlak bir sadakatle bağlanan kitlenin açığa çıkan bir diğer özelliği de güce tapınmadır. Nitekim Le Bon’a göre kitleler güce karşı koşulsuz bir hayranlık beslerken, güçlü olanın her zaman meşru olduğuna inanmaktadır: “Kitle güce uysalca saygı duyarken, nezaketi bir çeşit zayıflık olarak görür” (2022: 55).

⁵ Çelebi’ye göre, Le Bon’un lidere attığı güç, kalabalıkların denetlenmesi gerektiği yönündeki inancından türemektedir. Daha açık bir ifadeyle Le Bon’da lider, kalabalıkların kontrolsüzlüğüne karşı bir tür “çare” olarak konumlanmaktadır (2014: 12)

Bu tapınma, akılla açıklanabilecek bir eğilim değildir zira güce boyun eğmek, bir hayatta kalma refleksi kadar, duygusal bir yönelimi de ifade etmektedir.

Otoritenin gücü sarsıldığında ise aynı kitle bu kez isyana meyilli hale gelecektir: “Zayıf bir otoriteye başkaldırmaya daima hazır olan kitle, güçlü bir otorite karşısında eğilerek kul köle olur” (Le Bon, 2022: 56). Güç ile zayıflık arasında bu hızlı dönüş, kitlenin davranışlarının tutarsızlığına değil, tersine, onun içgüdüsel işleyişine işaret etmektedir. Demek ki Le Bon’un düşüncesinde kitleler açısından belirleyici olan, rasyonel bir muhakeme süreciyle belirlenen liderlik değil, duygusal tepkilerle kendini kabul ettiren bir hâkimiyet biçimidir.

Bu durum, kitlelerin akıl yürütmeye yatkın değil, inanç üretmeye elverişli yapıda olduklarını da ortaya koymaktadır. Nitekim Le Bon’a göre kitleler “hoşgörüsüz olduğu kadar otoriterdir de. Tek başına birey çelişkiye ve tartışmaya açıktır; kitle [ise] buna tahammül edemez” (2022: 54). Bu özellik, kitlelerin fikirleri tartışmaya açmak yerine, onları dogmatik bir biçimde içselleştirmesiyle sonuçlanmaktadır. Buradaki inanç, dinsel bir inanca benzer ki Le Bon, “kitlelerin tüm inançları dini bir biçim taşır” (2022: 73-74) derken, yalnızca dini inancı değil, ideolojik ya da politik bağlanmaları da kastetmektedir⁶.

Demek ki kitle, fikirleri tartışmayıp onları benimseme ya da topyekûn reddetme arasında salınırken, eleştirel düşünceyle değil, telkin ve tekrar yoluyla içselleştirilen kolektif düşünceyle hareket etmektedir. Bu haliyle görülmektedir ki bireylerin oluşturduğu kalabalıkların bir biçim düşünmesi ve eylemesi, Le Bon’un argümanının merkezi noktasını oluşturmaktadır (McPhail, 2017: 4).

Le Bon’un kitle konusundaki görüşlerinin genel bir açıklamasının ardından sonraki başlık altında bu defa Canetti’nin kileye ilişkin temel kavrayışı özetlenecek ve Canetti perspektifinden kitlelerin iktidarla kurduğu ilişki ayrıntılandırılacaktır.

3. ELİAS CANETTİ: KİTLENİN YAPISAL DİNAMİKLERİ

19. yüzyıl sonlarında, Le Bon’un da şahit olduğu dönemde Fransa merkezli olarak şekillenen toplumsal ve siyasal çalkantıların, kitle olgusunu düşünsel ilgiye açan bir zemin yarattığından ilk bölümde bahsedilmişti. 20. yüzyılın ilk yarısında ise benzer nitelikteki sarsıntılar içerik ve yoğunluk açısından farklılaşarak Avrupa’yı çok daha yıkıcı siyasal krizlere ve kitlesel şiddet biçimlerine sürüklemiştir. İşte bu dönemde yaşanan büyük siyasal çalkantılar, otoriter rejim deneyimleri ve toplumsal kırılmalar da Elias Canetti’nin kitle üzerine düşünmesini yalnızca entelektüel değil, varoluşsal bir zorunluluk haline getirmiştir.

Bu bağlamda Yahudi kökenli bir düşünür olarak II. Dünya Savaşı’nın öncesinde ve sonrasında hem Almanya’da hem de diğer ülkelerde totaliter gücün, emir-komuta zincirlerinin ve kalabalıkların nasıl birer iktidar aracı haline geldiğini gözlemleyen Canetti, 1960’ta kaleme aldığı *Kitle ve İktidar* (1998) adlı yapıtıyla modern kitle davranışlarını analiz etmeye yönelmiştir.

Bu çözümlemesinde Canetti, yalnızca siyaset teorisiyle sınırlı kalmayıp tarih, psikoloji, antropoloji ve hatta biyoloji gibi farklı disiplinleri bir araya getirerek kitleyi çok katmanlı bir yapı olarak ele almıştır. Ancak tüm bu disiplinler çeşitliliğe rağmen, *Kitle ve İktidar* belirli tarihsel olaylara, rejimlere ya da çağdaş siyasal figürlere doğrudan referans vermemektedir (McClelland, 1996: 16). Bu bağlamda her ne kadar Canetti’nin eserinde kitle, tarihsel bir bağlamdan besleniyor olsa da Canetti’nin anlatımında adeta tarih dışı bir kategori gibi soyut ve zamansız bir varlık olarak belirmektedir⁷.

Bu yönüyle *Kitle ve İktidar*, tarihsel gerçekliğe içkin ama onu doğrudan tartışmaya açmayan, sessiz bir arka planı olan kuramsal bir yapı sunmaktadır. Bununla birlikte, eserin yapısal özellikleri de dikkat çekicidir: metin, belirli bir sistematik ya da lineer kurguya yaslanmadığı gibi kavramlar arasında ileri geri geçişlerin yoğun olduğu, zaman zaman sezgisel bir ilerleyişe sahip parçalı bir anlatı biçimine

⁶ Le Bon’a göre kitlenin inancı, doğrulukla değil (kendi kalabalığına, lidere ve fikirlerine) sadakatle ilişkilidir. Bu noktada Le Bon’un “kitlelerce kabul görmesi mümkün olmuş olsaydı, ateizm bile dini bir duygudan ileri gelen ateşli hoşgörüsüzlüğü barındırır ve tüm dışsal formlarında çok geçmeden bir ibadet halini alırdı” (2022: 76) sözü anlam kazanmaktadır.

⁷ Bu durum, bir Yahudi olarak 20. yüzyılın en yıkıcı soykırım deneyimine doğrudan tanıklık etmiş biri olan Canetti’nin toplama kampları, antisemitizm ya da Holokost gibi ‘provoke edici’ alanlara neredeyse hiç temas etmemiş olması, eserin sessizliğinde yankılanan önemli bir gerilim hattı yaratmaktadır. Diğer yandan şaşırtıcı olabilecek bir diğer nokta da *Kitle ve İktidar*’da ne önceki kitle kuramcılarına açık göndermeler bulunması ne de polemik ya da tartışmaya dayalı bir yazım stiline tercih edilmiş olmasıdır. Dolayısıyla Canetti’nin yaklaşımı, herhangi bir düşünsel mirasa doğrudan yanıt vermemekten, kendi içinden gelişen ve iç tutarlılığa dayanmaya çalışan bir çözümleme olarak değerlendirilebilir.

sahiptir. Bu biçim, metni çok sayıda farklı okuma yönüne açık hale getirirken, aynı zamanda eserin her türlü yorumu elverişli çokanlamlı bir yapıya bürünmesine de neden olmaktadır⁸.

Söz konusu çokanlamlılık, metnin farklı kuramsal okumalara imkân tanıyan yapısıyla doğrudan ilişkilidir; bu çalışma da bu anlam katmanlarından birini, Canetti'nin kitleye dair özgün yaklaşımını açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki bölümde Canetti'nin *Kitle ve İktidar*'da ortaya koyduğu kuramsal çerçeve, eserin yapısal özellikleri ve kitleye ilişkin özgün yaklaşımı üzerinden ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

3.1. Sürü, Deşarj ve Şiddet

Kitleden önce, Canetti açısından kitlelerin davranış dinamiklerinin kökenini araştırırken başvurulması gereken ilk durak "sürü" kavramıdır. O'na göre "sürü, kitlelerin en eski ve en kısıtlı biçimidir..." (1998: 95) ve sürüler modern anlamdaki kitlelerin öncülü olarak değerlendirilmelidir. Bu tarihsel bağlantı, kitle fenomeninin tarihsel kökenlerine işaret ederek kitlelerin sürüden evrildiğini ima etmektedir. "Sözcüğün modern anlamıyla kitleler, hala aynı olan eski bir birimden türemiştir. Bu birim sürüdür" (1998: 93) diyen Canetti'ye göre sürü, kitlelerin ilk ve en ilkel biçimini temsil eder.

İnsanın daha fazla sayıda olma arzusunun insan doğasına içkin olduğunu belirten (McClelland, 1996: 24) Canetti açısından sürüden kitleye geçiş, insan topluluklarının büyüme ve yayılma güdüsünün evrenselliği üzerinden açıklanabilir. Bu bağlamda Canetti için "insanoğlunun, insan olur olmaz daha fazla sayıda olmayı istediği kesindir" (1998: 108). Bu haliyle, daha fazla sayıda olmanın daha fazla güç getireceği yönündeki kolektif varsayımdan ötürü Canetti, kitlenin birincil özelliğinin büyüme arzusu olduğunu iddia eder: "[Kitle] bir kez var olur olmaz daha çok insanı kapsamak ister: Büyüme kitlenin ilk ve en önemli niteliğidir" (1998: 17).

Canetti tarafından büyümeye yönelik tespit edilen bu sürekli açlık, kitlenin yapısal karakteristiğini oluşturmakta ve kitlenin bu süreklilik arzusu, onu doyumsuz kılan başat unsuru oluşturmaktadır. "Henüz ulaşmadığı bir insan var olduğu sürece [kitlenin] aç kal[acağı]" (1998: 23) belirten Canetti açısından söz konusu açlık, kitlenin ontolojik yapısına dairdir ve dolayısıyla kitle tüm insanlığı yutsa dahi dindirilemeyecek bir doyumsuzluğa sahiptir.

Kitlelerin en önemli özelliği olan büyüme arzusu, kitlenin ontolojik ve yapısal bir niteliği olarak sürekli bir genişleme hâlini zorunlu kılmaktadır ki bu en önemli özelliği dışında kitleler, bu nitelikten hareketle 3 belirgin özelliğe daha sahiptir: (1) kitlede bireyler arasında eşitlik hâkimdir; (2) kitle, yoğunluk arzusu taşımaktadır ve (3) yine kitle daima bir yönelim ihtiyacı içindedir (Canetti, 1998: 29).

Tüm bu niteliklerin anlaşılabilmesi için merkezi kavram, Canetti açısından deşarjdır. Varlığını ancak büyüyerek sürdürebilen ve büyümesi hiçbir kapı, kilit veya sınır tanımayan (1998: 17) kitle; deşarj anıyla birlikte kendi içinde de tam bir eşitlik sağlamaktadır. Duyguların ani ve kolektif bir biçimde boşalması olarak tariflenebilecek bu an, bireyler arası farklılıkların silindiği ve kitlenin kendi içerisinde eşitlendiği bir momenti tarif etmektedir.

Görülmektedir ki Canetti'ye göre kitleyi var eden en kritik *an*, deşarj anıdır. "...Kitleye dâhil olan herkesin farklılıklarından kurtulduğu ve kendilerini diğerleriyle eşit hissettiği..." (Canetti, 1998: 18) bu aşamadan itibaren bireyler, bireysel kimliklerinden sıyrılmakta ve tamamıyla kitlenin bir parçası haline gelmektedir.

Deşarj, "fiziksel kalabalığın kitle haline gel[diği]" (McClelland, 1996: 24) momenttir ama aynı zamanda kitlenin sürekli bir varlık olarak deneyimlenmesini de sağlamaktadır. Bireysel kimliklerin eridiği ve yerini kolektif bir varoluş bilincinin aldığı bu uğrak, yalnızca duygusal bir boşalmayı değil, aynı zamanda bir dönüşüm anını; bireyin, kendisini aşarak kitlenin bir parçası hâline gelmesini de sağlamaktadır. Bu haliyle Canetti açısından, "deşarj olmadan kitle gerçek anlamda mevcut değildir" (1998: 35); zira ona göre kitle, tam da bu ani boşalım anında varlık kazanmaktadır (1998: 18).

İşte büyüme arzusu gibi deşarj da kitlenin yapısal bir niteliği olarak "...yaşanmak zorundadır. [O] olmaksızın, gerçekten bir kitlenin var olduğunu söylemek imkânsızdır" (Canetti, 1998: 35) çünkü kitle ancak kendi içerisinde eşitlik duygusunu sağlayabildiği ölçüde var olabilecektir. Bu haliyle kitlede

⁸ Bu sebeple McClelland, Canetti'nin tam olarak ne söylemeye çalıştığına dair karar verme sorunun hala devam ettiğini belirtir (1996: 24).

psikolojik bir dönüşüm de gerçekleşmektedir: kişilerin bireyselliklerinden arındığı, kolektif bir ruhun vücut bulduğu ve kitle içerisindeki eşitliğin realize olduğu deşarj anı, yeni bir psikolojik ortaklığın ve dolayısıyla eşitliğin kurulduğu ve birey açısından özgürlüğün realize olduğu⁹ (Borch, 2009: 284) bir eşiği ifade etmektedir. Başka ifadelerle kitlenin tüm üyelerinin farklılıklarını bir kenara bırakıp eşitlik duygusu içinde kaynaştığı ve özgürleştiği bu andan itibaren bireyler arasındaki hiyerarşi de çözülmekte ve nihayet herkesin aynı düzleme çekildiği bir deneyimden söz edilebilmektedir¹⁰. Öyle ki Borch'a göre kalabalık, artık her şeyin tek bedende gerçekleşmesi gibi bir veçhaye kavuşmakta ve bu bireyselliğin - eşitliğin sağlanması anlamında- olumlu biçimde askıya alındığı bir süreci ifade etmektedir (2009: 285).

Sınırsız büyüme arzusu ve deşarj anından sonra kitlenin üçüncü niteliği olan süreklileşmiş yoğunluk isteği de deşarj anıyla bağlantılı duygu-yoğun bir kolektif tecrübeyi ifade etmektedir. Buna göre "düşmandan kaçınma yönündeki arkaik dürtüden" (Honneth, 1996: 71) türeyen dokunulma korkusu, deşarj anıyla birlikte bir diğerinin dokunmasından duyulan endişeden arınmayı ve duygusal birleşimi getirmektedir (Brighenti, 2010: 303). Bu haliyle Canetti yoğunluğu, insanın var oluşsal bir tehdit olarak tanımladığı dokunulma korkusunun¹¹ (1998: 15-16) aşılp bireyin kendisini tamamıyla kitle içerisine bıraktığı anda ortaya çıkan bir duygusal yoğunlaşma ve bir diğerine bitişme hali olarak düşünmektedir.

Söz konusu çerçeve içerisinde Canetti'ye göre kitle, doğal olarak "yoğunluğu sever" (1998: 29) ve bu yoğunluk, bireyler arasındaki tüm mesafelerin kalktığı bir fiziksel ve psikolojik yakınlık halini tanımlamaktadır. İşte yoğunluk, kitlenin içsel gerilimini besleyen ve onu daha da genişlemeye iten bir kuvvet olarak işlev görülürken, bu haliyle kitleyi sürekli dinamik kılan temel unsurlardan birisi de onun "yoğunluğa" olan doğal yönelimi olmaktadır.

Kitlenin son niteliği olarak muhakkak bir yönelime ihtiyaç duyması da onun dağılmaması için zorunlu bir diğer unsur olarak belirlemektedir. Canetti'ye göre yönsüz kalan kitle çözülmeye başlar, nitekim belirli bir hedef, kitlenin var oluş koşullarını yeniden üreten bir niteliğe sahiptir (1998: 30). Yönsüz ve hedefsiz bir kitle dağılma korkusunu yaşayacağından o, her türlü amacı kendine rehber edinme konusunda istekli olacaktır. Deşarj anı ve yoğunluğun gerektirdiği üzere burada tayin edilecek yön, bireysel hedeflerin üzerinde bir ortak hedefe yaslanmalı, böylece eşitlik duygusunu pekiştirmelidir.

Kitlenin evrensel temel nitelikleri olarak büyüme arzusu, deşarj sonrası kendi içinde eşitliğe dayanması, yoğunluğu talep etmesi ve bir yöneliminin zorunlu olması, kitleyi bir arada tutan baskın unsurun duygu ortaklığı olduğunu açığa çıkarmaktadır. Canetti açısından bu duygu paydaşlığının asli tutunumlarından birisi zulme uğramış olma hissidir (1998: 23).

Canetti'ye göre kitle, dindirilemeyen bir büyüme, yoğunluk ve yön peşinde olduğu için, bunların önündeki her türlü unsuru silip süpürmek isteyecek, bu yolda karşısına çıkacak her engelden bir mağduriyet türetecektir. Dolayısıyla haksızlığa uğramış olma hissiyatı, söz konusu taleplerin önündeki bariyerlere duyulan kolektif öfke ve şiddet eğilimiyle birleşmekte, sonuç olarak kitle, kendisini fiziksel ya da duygusal olarak sınırlandıracak her türlü unsuru içine dâhil ettiği bir düşman kategorisi yaratmış olacaktır.

İşte bu mağduriyet ile öfkenin bileşiminden türeyen şiddet ise Canetti'nin kitle çalışmasında önemli temalardan birini oluşturmaktadır. Bu hususta kitlenin cezalandırma ve öfkeyi kusma pratiklerinden "birincisi dışlama... diğeri ise... kolektif öldürmedir" (Canetti, 1998: 49). İlk olarak dışlanan birey, grup tarafından tamamen yalnızlığa terk edilirken; ikincisi olarak kolektif öldürmede ise kitlenin tüm paydaşları suçun işlenmesine ortak olmaktadır.

Kolektif şiddet pratiğinin zirve noktasını ise iktidarın yıkılması anları oluşturmaktadır. Bu bağlamda Canetti, özellikle eski iktidar sahiplerinin idam edilmesini bir karşıtına dönme hareketi olarak

9 Her ne kadar bariz olsa da altı çizilmelidir ki Canetti'nin deşarj anıyla birlikte sağlandığını söylediği eşitlik ve özgürlük, sosyo-ekonomik ya da sınıfsal bir bağlamda değil kitleyle bütünleşme anlamında bir eşitleme ve serbestleşme içermektedir. Bu çerçevede Borch'a göre Canetti'nin kitlesinde eşitlik ve özgürlük, kimsenin bir diğerine emir verme hakkına sahip olmamasıyla ilgilidir ve hatta kalabalık özünde - sonrakı başlıklarda değineceğimiz üzere- emrin acılarına karşı verilen bir mücadeledir (2009: 284-285).

10 Canetti, kitlenin bu deşarjla tatmine ulaş(a)madığını da özellikle vurgular: "Vurgulanması gereken birinci nokta, kitlenin asla tatmin duygusu yaşamadığıdır" (1998: 23). Dolayısıyla büyüme arzusu gibi deşarj da kitlelerin duygusal doyuma ulaşmasını sağla(ya)maz zira kitle, yapısal olarak tatmin duygusu yaşa(ya)mamaktadır.

11 Honneth, insanın dokunulma korkusunun kitle davranışlarıyla ilişkilendirilmesi bakımından Canetti'nin emsalsiz bir girişimde bulunduğunu belirtir (1996: 70). Ayrıca bkz. (Borch, 2009: 284).

tanımlar: "Başı kesilen adamın daha önce sahip olduğu iktidar ne kadar büyükse... deşarjın yarattığı heyecan o kadar şiddetli olur" (1998: 51). Bu noktada kitlenin şiddeti, geçmişte yaşanan adaletsizliklerin ve aşağılanmaların rövanşı olarak sahneye çıkmaktadır. Bu noktada kitle, tüm "farklılıkların aş[ıldığı], bedenlerin karışımı"ndan (Bogard, 2000: 282) oluşan yekpare bir bütün gibi mağduriyet sızısının hafifletilmesi girişiminde bulunmaktadır.

3.2. Emir, Gizlilik ve İktidar

Canetti'ye göre iktidara karşı mağduriyet ve dolayısıyla saklı tutulan hıncın en büyük sebebi ise emir alma ve verme ilişkisiyle olan bağlantısıdır. "Hiçbir itiraz kabul etmemek emrin doğası gereği..." (Canetti, 1998: 303) olduğundan ve emrin sorgulanmasının iktidarın etkisini zayıflatacak olması sebebiyle, emirle itaat arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bu yapı, kitlelerin otoriteyle olan ilişkisini şekillendirir çünkü kitle emir alır, sorgulamaz ve uygular.

Dolayısıyla emir, doğası gereği tartışılmazdır ve sadece uygulanır. Bu haliyle bireylerin emir altındaki davranışları, zamanla kimliklerini bile değiştirebilir çünkü Canetti'ye göre "emir altında hareket eden insanların, en dehşet verici görevleri yerine getirmeye muktedir olduğu iyi bilin[mektedir]" (1998: 329). Demek ki bireyler, emir aldıkları sürece yaptıkları eylemleri kendi sorumluluklarının dışında görürler ki bu husus özellikle kitlesel şiddet ve kolektif suç bağlamlarında önemli bir açıklama zemini sunmaktadır.

Emir verme ve itaat etme ilişkisi, başka bir açıdan bakıldığında kitlenin bireyler üzerindeki etkisini de derinleştirmektedir. Somut ifadelerle Canetti'ye göre muhatapları açısından her emir, onlarda kolaylıkla geçmeyecek bir sızı bırakır (Borch, 2009: 284). Bu acıdan kurtuluş arzusu ise ya başkalarına emir vererek ya da geçmişte emir aldıkları otoritelerden intikam alarak dışa vurulacaktır. "Kendilerine sürekli emir verilenler bu sızılardan kurtulmak için çok güçlü istekle dolu..." (Canetti, 1998: 58) olduklarından kitle, hiyerarşik ilişkileri dönüştürme potansiyeli taşıyan bir güç ve şiddet odağına dönüşecektir.

Yeni bir güç ve şiddet odağı olarak kitle emir almak, iktidarsa emir vermekle çerçevelendirilirken Canetti, iktidarın özünün gizlilikle de bağlantılı olduğunu söyler (1998: 288). Buna göre gizlilik, iktidarın korunmasını ve sürdürülmesini sağlamaktadır çünkü saklı olanın yani kendini görünmez kılanın üstünlüğü böylece belirleyici hale gelmektedir.

Tıpkı avına pusu kuran yırtıcı bir hayvan gibi, Canetti'ye göre iktidar da ancak kendini açığa vurmadan varlığını sürdürebilir. Dolayısıyla Canetti'nin perspektifinde iktidar, yalnızca fiziksel güç¹² ve emir vermeye değil, bilgiyi ve niyeti saklayabilme kapasitesiyle de tanımlanır. O'na göre, "iktidara sahip olan insan başka insanların içini okur, ama onların kendi içini okumalarına izin vermez" (1998: 291). Bu asimetri, iktidarın sürekliliğini sağlayan en temel unsurlardan biridir ki bu bağlamda iktidar sahibi kişi, ketum olmalı, niyetlerini gizlemeli ve hiçbir şekilde çözülmeye izin vermemelidir.

Söz konusu doğrultu bağlamında diktatörlüklerin iktidar yapısının temelini de yoğunlaşmış gizlilik oluşturmaktadır. "Diktatörlüklerin prestijlerinin büyük bir kısmı, yoğunlaşmış gizlilik iktidatlarının olmasına dayan[dığı]" (Canetti, 1998: 294) için, böylesi bir iktidarın gücü yoğunlaşmış gizlilikle doğru orantılıdır. Buna karşın Canetti açısından demokrasilerde ise gizlilik çok sayıda insan arasında dağılmış olduğundan iktidarın ağırlığı azalmaktadır. Her şeyin konuşulabildiği, herkesin fikrini beyan edebildiği bir ortamda, doğal olarak gizliliğin kutsiyeti yok olacak ve iktidar da dağılmaya meyledecektir.

İlgili çerçeve içerisinde gizlilikle beraber doğal olarak suskunluk da iktidarın bir aracı haline gelmektedir zira "suskunluğun yarattığı iktidara her zaman çok değer verilir" (Canetti, 1998: 292). Canetti için soru sormanın da bir iktidar yetkisi ve edimi olduğu düşünüldüğünde (Marti, 2014: 172) suskunluk, yalnızca bir sessizlik halini değil, kıskırtmalara direnme, sorulara cevap vermeme ve duyguları gizleme kapasitesini ifade etmektedir. Bu gönüllü suskunluk, iktidarın gizemini artırmakta ve iktidar sahibine neredeyse kutsal bir dokunulmazlık kazandırmaktadır.

¹² Ava pusu kurma analogisine benzer biçimde Canetti'ye göre güç de aslında "ele geçirme eyleminin genişlemesi ve uzantısıdır" (Brighenti, 2011: 84). Bu haliyle iktidarın temeli, özünde gücün en ilkel biçimi olarak kavrama ve yemeye dayanmaktadır. (Brighenti, 2011: 84).

Bütün bu çerçeve boyunca kitlenin, “hem büyük [bir] yıkıcılı[ğın] hem de büyük [bir] yaratıcılı[ğın]..” (Bogard, 2000: 291) kıyısında durmasına yani emir alma sızısının öfke ve şiddetle açığa çıkması ihtimaline karşı iktidarın en büyük kozu ise suskunlukla beraber gizemin kutsallaştırılmasıdır. Öyle ki iktidar açısından “her şey gizin kutsallaştırılmasına tabi kılınmıştır” (Canetti, 1998: 294). Böylece Canetti açısından insanlar, iktidar sahiplerinin yarattığı gizeme boyun eğerek, bilinmezliğin karşısında neredeyse tapınır bir tutum geliştirmektedir. Söz konusu kutsallaştırma, kitlelerin iktidara duyduğu irrasyonel bağlılığı da açıklamaktadır.

Canetti’ye göre insanlar, anlaşılamaz ve ulaşılamaz olanın karşısında bir çeşit büyülenmişlik hali yaşamaktadır (1998: 294). Ancak bu bağlılığın, kitlenin güce olan meyli nedeniyle her an karşısına dönme ve uzun zaman biriktirilen emir sızısının şiddetli bir patlamayla dışa vurulması potansiyeli taşıdığını da not etmek gerekmektedir. Genel olarak Canetti’nin kitleye ilişkin yaklaşımı bu şekilde özetlenebilirken, sonraki bölümde Canetti ile Le Bon’un kitle anlayışları karşılaştırılacaktır.

4. LE BON VE CANETTİ’DE KİTLE: KESİŞİMLER VE AYRIŞMALAR

Le Bon ve Canetti’nin kitle çözümlemelerinden yola çıkarak her iki düşünürün de kitle fenomenine dair metodolojik yaklaşımlarında belirgin farklılıklar bulunduğu söylenebilir. Bu minvalde önceki bölümlerde özetlendiği üzere Le Bon kitleyi kolektif bir akıl kaybı, bir gerileme ve irrasyonelite momenti olarak ele almaktadır. Bu çerçevede kitle, bireysel akıl ve ahlaki muhakemenin çözündüğü, bireyin entelektüel ve etik düzlemde bir gerileme yaşadığı ve bilinçdışının kolektif bir form kazandığı bir organizmayı ifade etmektedir.

4.1. Kesişimler ve Ortaklıklar

Bireysel muhakemenin askıya alınıp bilinçdışının tamamıyla hâkimiyet kurduğu ve “uygarlık merdiveninde birkaç basamak aşağı in[en]” (Reicher, 2001: 186) kitle, Le Bon açısından telkin ve tekrara duyarlı bir yapıyı işaretlemektedir ki bu yapı da lideri çağıran bir muhtevaya sahiptir. Bu haliyle Le Bon kitleye ilişkin en iyi ihtimalle çekimser ve hatta negatif bir yaklaşıma sahiptir.

Canetti ise kitleyi çözümlemeye daha yapısal ve fenomenolojik bir yaklaşımla başlamayı denemektedir. Normatif bir dil kullanmaktan bilinçli biçimde kaçınan ve ahlaki yargılardan kaçınır görünen Canetti (Brighenti, 2011: 76), kitlenin iç dinamiklerini ve ontolojik yapısını keşfetmeyi amaçlamaktadır ki bu durum, Le Bon’dan farklı olarak Canetti’nin kitle fenomenine daha mesafeli yaklaştığı intibasını uyandırmaktadır.

Canetti’nin analizinde de kitleye atfedilen potansiyel, yüzeydeki analitik mesafeye rağmen aslında derin bir olumsuzluk barındırmaktadır. Özellikle emir sızısı, deşarj anı, düşmana yönelme ve kolektif öldürme gibi kavramsal analizler, kitleyi sürekli bir öfke, şiddet ve yıkım potansiyeli taşıyan bir güç olarak resmetmektedir (Esposito, 2015: 122). Buna göre kitle, sürekli büyüme arzusu içinde ona engel olanları düşman olarak kodlar, emir sızısını boşaltma isteğiyle tetikte bekler ve öfke ile şiddeti yapısal olarak içinde taşır. Bu çerçevede, Canetti kitleyi doğrudan normatif bir dille mahkûm etmese de, Le Bon’a benzer biçimde, kitleye içkin negatiflik ve yıkım unsurlarını örtülü olarak ortaya koymaktadır.

Le Bon ve Canetti’nin kitleye ilişkin analizlerinde kesişen önemli temalardan biri de bireyin kitleye dâhil olduğu andan itibaren eylemlerinin cezai sorumluluk çerçevesinde değerlendirilemez hale gelişiyi ilgilidir. Görülmektedir ki her iki düşünürde de kitle, bireysel aklın ve iradenin askıya alındığı, duyguların ve içgüdülerin ise ön plana çıktığı bir yapı olarak tasvir edilmektedir.

İki düşünür açısından da bireyin kitleye dâhil olması, onun bilişsel ve etik yetilerini dönüştürmekle kalmamakla¹³, aynı zamanda hukuki ve ahlaki sorumluluğunu da belirsizleştirmektedir. Bu çerçevede kitle, bireyin vicdani muhasebesini işlevsizleştirerek suçun kolektifleştirilmesini sağlamaktadır. Ortak eylemlilik, bireyin bireysel sorumluluğunu eritip suçun failini belirsizleştirdiği için kitle, cezai sorumluluğun askıya alındığı bir failer topluluğuna dönüşmektedir.

Le Bon, bireyin kitle içinde cezai sorumluluk taşımadığını açıkça belirtirken, Canetti böyle bir yargıyı doğrudan kurmasa da kitle şiddetini yapısal bir zeminde temellendirerek aslında benzer bir sonuca ulaşmaktadır. Çünkü Canetti’ye göre de bu tür kolektif şiddet pratikleri; yalnızca anlık öfkenin

¹³ Honneth’e göre Canetti’nin analizinde kitle içerisindeki etik yitiminden ötürü geriye kalan, Freudyen terimlerle ‘id’ ve ‘ego’dur, ‘superego’ ise kaybolmuştur. (Honneth, 1996: 77).

değil, aynı zamanda derin bir tarihsel sızının, yani emir alma, aşağılanma ve iktidar karşısında yaşanan mağduriyet duygusunun birikimiyle şekillenmektedir.

Başka bir perspektiften Canetti'ye göre kitle içerisinde şiddet, yalnızca anlık tepkinin değil; geçmişin biriktirdiği hıncın, tarihsel aşağılanmaların ve itaat pratiklerinin bir dışavurumudur. Artık birey, kendi “kontrolü dışındaki daha büyük bir gücün parçası...” (Bogard, 2000: 290) olduğu için, kitlenin kolektif eylemlerinin arkasında bireysel deneyimlerin ötesine geçen bir öfke birikimi ve geçmişin rövanşını alma arzusu bulunmaktadır. Bu nedenle O, şiddeti kitlenin yapısal potansiyeli olarak görmektedir çünkü mağduriyet ve büyüme arzusu gibi içsel itkilerle beslenen kitle, önünde duran her engeli düşmanlaştırmakta ve onu ortadan kaldırma hakkını kendinde bulmaktadır.

Sonuç olarak hem Le Bon'un anonimlik ve telkinle açıklanan kitle suçları hem de Canetti'nin emir sızısı ve kolektif cezalandırma bağlamında ele aldığı şiddet pratikleri, kitlenin yalnızca bir psikolojik yapı değil, aynı zamanda cezai sorumluluğu askıya alan bir faillığe sahip olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu faillik ise, bireysel sorumluluk rejiminin dışında işlemektedir zira kitlenin suçları ne bireysel olarak tayin edilebilir ne de klasik hukuki ölçütlerle yargılanabilir niteliktedir.

Le Bon ve Canetti'nin kitle çözümlemeleri irdelendiğinde, bireyin kitle içerisindeki konumuna dair çarpıcı ortaklıklardan biri de akıldan ziyade duyguların belirleyici olduğu bir kitle tasavvuruna sahip olmalarıdır. Ne var ki duyguların bu belirleyiciliği, Le Bon ve Canetti'de farklı şekillerde vücut bulur: Le Bon, “hisleriyle hareket eden bir kolektivite” (Türk, 2019: 8) olarak kitlenin duygu yoğunluğunu irrasyonel ve akıl yitimine bağlı bir aşırılık olarak sunarken Canetti, bu duygulanımın özellikle öfke, şiddet ve emir alma sızısı etrafında yapısal bir açıklamasını yapmaktadır.

Le Bon açısından kitle, bireyin rasyonel yetilerini kaybettiği ve bilinçdışı güdülerle hareket etmeye başladığı bir ortamdır¹⁴. “Kolektif aklın aşağılanması”na (Reicher, 2001: 185-186) dayanan bu anlayışa göre birey kitleye dâhil olduğunda entelektüel ve ahlaki muhakemesini yitirmekte, bunun yerine kolektifin duygusal aktarımına ve liderin telkinine açık hale gelmektedir. Bu dönüşüm, bireyin kendi akli vasıflarından uzaklaşıp duygusal sivriliğe teslim olmasıyla sonuçlanmaktadır. Duyguların bu şekilde sivrilmesi, kitleyi ölçsüz ve uç tepkilerin hâkim olduğu bir zemine sürüklediğinden duygular, Le Bon'da aklın gerilediği ve içgüdülerin sivrildiği bir bozulma göstergesidir.

Canetti'de ise duyguların öne çıkışı daha farklı bir patikadan ilerlemektedir. Nitekim Canetti, kitleyi doğrudan bir akıl kaybı momenti olarak değil, yapısal olarak öfke, şiddet ve deşarj gibi duygusal gerilimlerin taşıyıcısı olan bir organizma olarak betimlemektedir. Buradaki duygu yoğunluğu, bireyin rasyonel yönünün bastırılmasından ziyade, bireyselliğin çözülerek kolektif bir dönüşüm geçirdiği eşğin aşılmasıyla ilişkilidir¹⁵ (Pektezel, 2014: 211).

Canetti'nin perspektifinde kitle, sürekli bir tehdit ve sınırlandırma hissi içinde, önündeki tüm engelleri düşmanlaştırarak yıkıcı bir güce evrilmektedir. Deşarj anıyla birlikte de yalnızca duygular boşalmakla kalmamakta, aynı zamanda bireyler farklılıklarını kaybederek bir bütün hâline gelmektedirler. Dokunulma korkusunu aşılmasıyla da bireyin “kalabalık içerisinde eri[diği]” (Bogard, 2000: 282) bir dönüşüm eşği aşılmış olmaktadır. Bu eşik, Canetti'nin çalışmasında aklın geri çekilmesinden öte, duygusal bir eşitlenmenin ve kitlenin ontolojik varlık kazanmasının momenti olarak öne çıkmaktadır.

Görülebileceği üzere Le Bon, duyguların sivrildiği kitlesel hâlleri tehlike ve irrasyonelite olarak değerlendirirken (Coşkun, 2023: 187) Canetti, yüzeyde nötr bir dil benimsese de duyguların taşıdığı potansiyel şiddet ve yıkım kapasitesini de göz ardı etmemektedir. Dolayısıyla Canetti de duygulara içkin olan öfke ve yok edicilik eğilimini yapısal ve kaçınılmaz bir potansiyel olarak betimlediği ölçüde, Le Bon'un tehditkâr kitle tasavvuruna yaklaşmaktadır. Böylece hem Le Bon'da hem de Canetti'de duygular yalnızca bireysel psikolojinin değil, kitle varoluşunun da merkezi hâline gelmektedir.

¹⁴ Kitlelerin ‘bilinçsiz’ ve hipnotik davranışlarına ilişkin ‘kalabalık teorisyenleri’ olarak adlandırılan Le Bon, Robert Park ve Herbert Blumer'in ortak veçhelerine odaklanan bir çalışma için bkz. (McPhail, 2017).

¹⁵ Borch burada Canetti açısından kitlenin şiddet eğilimi taşıdığını kabul etmekle birlikte onun aynı zamanda demokratik bir dönüşüm üretebileceği yönünde bir çıkarım da yapmaktadır. Hatta O'na göre “kalabalığı bireyler için çekici kılan şey, özgürlük, eşitlik ve demokrasi arzusudur” (Borch, 2009: 288). Oysa, daha önce de vurgulandığı üzere, Canetti açısından kitlenin eşitlikçi ve özgürlükçü bir yapı kazanması yalnızca “kendi içinde bütünleşme” düzeyinde kaldığından bu durumu demokratikleştirici bir unsur olarak değerlendirmek kolay görünmemektedir (bkz. Borch, 2009, s. 286).

Le Bon ve Canetti'nin kitle çözümlemelerinde kesişen bir diğer çarpıcı nokta, kitlenin güce duyduğu hayranlığın, zayıflık karşısında bir tahammülsüzlüğe; itaate dayalı yönelimin ise kolaylıkla cezalandırıcı bir öfkeye dönüşebilme kapasitesidir. Demek ki her iki düşünürde de güç, yalnızca meşruiyetin kaynağı değil, aynı zamanda bir inanç ve duygusal bağlılık nesnesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Le Bon'a göre kitleler, güce karşı koşulsuz bir hayranlık geliştirirken nezaketi zayıflık, zayıflığı ise düşmanlık gerekçesi olarak görmektedir¹⁶. Dolayısıyla burada kitle, kendi içinde bir hiyerarşi kurmaktadır: güç meşruiyete, zayıflık ise düşmanlığa layıktır. Canetti de benzer biçimde, kitlelerin iktidar karşısındaki konumunu yalnızca bir itaat ilişkisi olarak değil, aynı zamanda iktidarın düşüş anlarında ortaya çıkan bir öfke patlamasıyla açıklamaktadır. Özellikle emir alma pratiğinden kaynaklanan ve bireyde “sızı” bırakan deneyimler, kolektif bir öfkeye dönüşerek iktidarın zayıfladığı anlarda intikam biçiminde tezahür edecektir.

Canetti'ye göre, “başı kesilen adamın daha önce sahip olduğu iktidar ne kadar büyükse... deşarjın yarattığı heyecan o kadar şiddetli ol[maktadır]” (1998: 51). Bu ifade, kitle şiddetinin yalnızca karşıtlıkla değil, aynı zamanda geçmişin biriktirdiği emir sızısı ve aşağılanmışlık duygusuyla beslendiğini de ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Canetti, kitlenin güce duyduğu tapınmanın her an tersine dönebilecek bir öfke birikimiyle iç içe olduğunu ve bu öfkenin iktidarın çözülme anında kolektif bir cezalandırma eylemine dönüşebileceğini savunmaktadır¹⁷.

Bu haliyle her iki düşünürde de kitle, iktidar sahibi gücünü yitirdiği anda ona karşı harekete geçmekte; böylece daha önce yöneldiği itaat bir anda zıt yöne dönerek cezalandırıcı bir şiddet biçimini almaktadır. Böylece kitle artık güce boyun eğmemekte, aksine, onun yıkımı için seferber olmaktadır. Dolayısıyla her iki yazar, paralel biçimde, güce tapınma ve şiddet döngüsü arasında yapısal bir ilişki kurar: kitle önce güce itaati kutsamakta, sonra aynı güç zayıfladığında ona en ağır cezayı uygulayan özneye dönüşmektedir.

4.2. Sapsmalar ve Ayrışmalar

Le Bon ile Canetti'nin kitle kavrayışları açısından önemli farklara baktığımızda ise ilk olarak belirgin bir ayrışmanın iktidarın kitle üzerinde hâkimiyet kurarken kullandığı araçlarda olduğu görülmektedir. Bu bağlamda iktidarın pozisyonu ve etkisi bakımından Canetti'de *suskunluk*, Le Bon'da ise *telkin* belirleyici rol oynamaktadır.

Canetti'ye göre suskunluk, iktidarın gizemini besleyen asli bir stratejidir ki bu bağlamda konuşmamak, niyetini açığa vurmamak ve ketum kalmak, iktidarın etkisini artırmakta ve onu erişilemez kılmaktadır (1998: 292). Dolayısıyla suskunluk burada bir güç göstergesidir. Buna karşılık Le Bon'da ise iktidar kelimelerle kurulmaktadır. Telkin ve tekrar yoluyla kitleye nüfuz eden liderin konuşma biçimi de —kelimeleri, tonlaması, kesinliği ve basitliği— onun ikna gücünü belirlemektedir. Dolayısıyla Canetti'de iktidar sessizlikle, Le Bon'da ise tam tersine sözle, konuşarak inşa edilmektedir. Bu bağlamda suskunluk ile telkin, her iki düşünürde iktidarın dilinin zıt uçları olarak konumlanmaktadır.

Le Bon ve Canetti arasında dikkat çekici ve önemli farklılıklardan bir diğeri ise lider figürünün kitle içerisindeki konumudur. Le Bon, lideri kitle psikolojisinin merkezine yerleştirirken Canetti, bilinçli bir tercih olarak lider figürünü kitle teorisinin dışında bırakır. Bu durum, yalnızca iki düşünürün kitleye dair yaklaşım farklarını değil, aynı zamanda siyasal iktidar tahayyüllerindeki ayrımı da ortaya koymaktadır.

Le Bon açısından lider, kitlenin telkine açıklığı ve muhakeme yoksunluğu nedeniyle işlevsel bir zorunluluktur. Kitle, rasyonel muhakeme yetisini kaybettiğinden telkin, tekrar ve retorikle

¹⁶ Le Bon, anılan nitelikler ve telkine açık olması dolayısıyla kitlenin *kadını* özellikler taşıdığı sonucuna varmaktadır (Ülker, 2021: 112-113). Bu çıkarım, Canetti'nin insanın dokunulma korkusuyla birlikte değerlendirildiğinde, her iki düşünürün de kitleye ilişkin analizlerini bedensel unsurlardan yola çıkarak oluşturduğuna dair de ilginç bir ortaklığı göstermektedir (Borch, 2009: 273).

¹⁷ Esposito, Canetti'de öznenin güçle sarmalandığını ve onun var oluş koşulu olduğu tespitini yapar. Buna göre özne, *yapabilendir* ve doğası gereği *yapmaktan* başka bir çaresi olmayandır (2015: 120). Böylece güç ilkesinden uzaklaşan lider artık bir özne olamayacağına göre, kitlenin de artık onu ezip geçmesinde şaşılacak bir yan yoktur.

yönlendirilmeye açık bir konumdadır. Bu bağlamda lider, yalnızca yönlendirici değil, kitlenin kolektif zihnini şekillendiren asli bir özne olarak konumlandırılır¹⁸.

Le Bon'un ifadesiyle, kitleler yanılsamalara ihtiyaç duyduğu için retorikçelere yönelmekte ve bu nedenle liderin rolü yalnızca örgütleyici değil, neredeyse büyüleyici bir boyut kazanmaktadır: "Kitleyi yönlendirenler filozoflar değil, hitabet ustalarıdır" (2022: 110–111). Dolayısıyla Le Bon'un kuramında lider, irrasyonel ve sürüklenmeye açık kitle varoluşunu mümkün kılan bir yapıya sahiptir.

Canetti'de ise lider figürünün yokluğu onun kuramının mihenk noktalarından birisidir. Zira *Kitle ve İktidar* metninde doğrudan bir lider tanımı yapılmadığı gibi kitleyi yönlendiren öznelere ilişkin belirgin bir kategorizasyona da gidilmemiştir. Bu tercih, kuramsal bir eksiklikten ziyade Canetti'nin kitleyi yapısal, yönelimsel ve duygulanımsal bir organizma olarak ele alış biçimiyle doğrudan ilişkilidir. Canetti'ye göre kitle, zaten bir yönelim ihtiyacı içindedir (1998: 29–30) ancak bu yönelimi sağlayan aktör bir lider değil, kolektifin karşılaştığı dışsal bir engel ya da düşman ve ona karşı girişilen doğal yönelim olmaktadır.

Söz konusu çerçeve içerisinde Canetti'ye göre kitleyi yönlendiren, zorlayıcı bir otorite figüründen (Honnet, 1996: 77) ziyade kitlenin içkin dinamikleri ve -özellikle büyüme arzusu, deşarj isteği ve düşmanlaştırma- pratiğidir. Kendiliğindeliğe yapılan bu vurgu, Brighenti'nin Canetti'nin kitlesinin "mükemmel bir anti-örgüt" (2010: 303) olduğu yönündeki nitelmesini anlaşılır kılmaktadır. Öyle ki McClelland'a göre de *Kitle ve İktidar*'ın argümanı bir cümleye indirgenecek olursa bu, kitlelerin liderlerin bir eseri olmadığı ve olamayacağıdır (1996: 24).

Sonuç olarak Le Bon, lideri kitlenin psikodinamik işleyişinin bir sonucu olarak doğrudan tarif ederken Canetti, kitleyi liderden bağımsız, hatta ona ihtiyaç duymaksızın var olabilen bir güç odağı olarak kurgulamaktadır. Buna göre kitle, lider tarafından canlandırılmayı ve harekete geçirilmeyi bekleyen değil (McClelland, 1996: 24), kendi zihni yapısı olan bir organizmadır.

Söz konusu fark, yalnızca liderin konumuyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda kolektifin yönlendirilme biçimini, siyasal iktidarın tezahürünü ve kitle-özne ilişkisinin niteliğini de derinden etkilemektedir. Buna göre Le Bon'un lideri, irrasyoneliteye yön vererek kitleyi biçimlendirirken Canetti'nin kitlesi ise yönsüzlükten korunmak için yalnızca kendi içsel gerilimlerinden beslenmektedir.

5. YÖNTEM

Bu çalışmada nitel bir araştırma yöntemi benimsenmiş; Gustave Le Bon'un *Kitleler Psikolojisi* (2022) ve Elias Canetti'nin *Kitle ve İktidar* (1998) eserlerinden hareketle geliştirilen kuramsal çıktılar karşılaştırmalı bir analizle incelenmiştir. Konuya ilişkin literatürdeki önemli ikincil kaynaklardan da yararlanılarak, iki düşünürün kitle kavrayışları kavramsal, yöntemsel ve normatif düzeylerde değerlendirilmiştir. Araştırmanın temel amacı, Le Bon ve Canetti'nin düşünsel çerçevelerinin kesişim ve ayrışma noktalarını ortaya koymak ve modern siyasal düşünce açısından kitle kavrayışına katkılarını tartışmaktır.

Çalışmada, birincil kaynak olarak Le Bon ve Canetti'nin temel eserleri esas alınmış, bu eserlerden türeyen kuramsal argümanlar literatürde yer alan ikincil çalışmalar ışığında analiz edilmiştir. Kuramsal çıktılar, tematik ve kavramsal olarak sistematik biçimde karşılaştırılarak içerik analizi yöntemiyle yapılandırılmıştır. Ayrıca, iki düşünürün kuramsal arka planlarının dönemin sosyo-politik bağlamıyla ilişkisi değerlendirilerek çalışma, literatürdeki ikincil kaynaklardan elde edilen bilgilerle de desteklenmiştir.

Söz konusu analiz doğrultusunda her iki düşünürün kavramsal araçları (ör. telkin, hipnoz, deşarj, emir sızısı) belirlenmiş ve bu kavramların modern siyasal düşünce içindeki işlevleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çalışma, normatif yargılar üretmektense, kuramsal çerçeveleri yapısal bir dikkatle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada etik kurul izni gerektiren herhangi bir yöntem kullanılmamıştır.

¹⁸ Öyle ki Borch'a göre Le Bon'un metinlerinde kitleye ilişkin "hem tanısal bir bakış açısı hem de devlet adamının kullanabileceği cerrahi operasyonların bir taslağı[...]" iç içe geçmiştir (Borch, 2009: 273). McPhail bu durumun, Le Bon'un 1869-1871 yılları arasında Fransa'da yaşanan gösteriler ve sonrasında 1871'de kurulan Paris Komünü'ne karşı duyduğu endişeden kaynaklandığını belirtir. McPhail'e göre Le Bon, "politikacılara kalabalıkları ve hükümetleri nasıl daha iyi yönetecekleri ve onları nasıl daha iyi kontrol edecekleri öğretilsinsin diye kolektif psikolojinin bilimsel bilgisini geliştirmenin ve uygulamanın önemli olduğuna inanıyordu" (2017: 3).

6. SONUÇ

Bu çalışma, Gustave Le Bon'un *Kitleler Psikolojisi* ile Elias Canetti'nin *Kitle ve İktidar* adlı metinleri üzerinden, modern düşüncenin kitle olgusuna dair iki kurucu ve etkili çözümlemesini karşılaştırmalı biçimde ele almıştır. Bu kapsamda görülmektedir ki Le Bon, normatif bir dille kitleyi irrasyonel ve tehlikeli bir sapma olarak tanımlasa da Canetti, daha sezgisel ve yapısalcı bir yaklaşımla kitlenin iç dinamiklerini çözümlemeye yönelmiştir. Ancak bu biçimsel ve yöntemsel farklara karşın bu çalışmanın temel savı, her iki düşünürün de kitleyi bireysel aklın ve ahlaki muhakemenin askıya alındığı, duyguların ve içgüdülerin hâkim olduğu bir yapı olarak tanımladıklarıdır.

Le Bon'un telkin, hipnoz ve liderlik kavramlarıyla, Canetti'nin deşarj, emir sızısı ve kolektif şiddet eksenli çözümlemeleriyle açığa çıkan bu ortak zemin, çalışmada ayrıntılı biçimde gösterildiği gibi, kitlenin yalnızca bireysel sorumluluğu askıya alan bir fail kolektif olmadığını ortaya koymaktadır. Kitle, aynı zamanda, belli koşullar altında sınır tanımayan bir büyüme, yönelme ve gerilim kapasitesine sahip; dönüştürücü ve zaman zaman yönü kestirilemeyen etkiler yaratabilen bir toplumsal güç formu olarak da işlenmektedir.

Söz konusu çerçeve içerisinde çalışma, kitle kuramı literatürüne iki düzlemde katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bunlardan birincisi, Le Bon ve Canetti'nin kitleye ilişkin çözümlemelerini bireysel psikoloji ya da siyasal söylemin ötesinde kolektif faillik, sorumluluk rejimleri ve iktidar biçimleri üzerinden tartışmaya açarak, iki düşünür arasında çoğu zaman arka planda kalan yapısal ortaklıkları görünür kılmaktır.

İkinci olarak ise çalışma, kitleyi yalnızca irrasyonel bir sapma olarak değil, kendi iç tutarlılığı ve itkileri bulunan bir toplumsal güç biçimi olarak ele almanın, modern siyasal düşünce açısından kitle olgusunun imkân ve sınırlarına dair yürütülen tartışmalara küçük bir katkı sunmayı hedeflemiştir.

Söz konusu argüman ve kapsam doğrultusunda birinci bölümde, Gustave Le Bon'un *Kitleler Psikolojisi* adlı eserinde geliştirdiği politik-psikolojik çerçeve, bireyin kitle içinde geçirdiği zihinsel ve duygusal dönüşüm üzerinden ele alınmıştır. Çalışmada, bireyin kolektifin parçası haline geldiğinde rasyonel muhakeme yetisini kaybederek bilinçdışı güdülere teslim olduğu, bireysel sorumluluk ve eleştirel düşünme kapasitesinin zayıfladığı ortaya konmuştur. Ayrıca, telkin, tekrar ve liderliğin kitle üzerindeki etkileri tartışılarak, Le Bon'un kitleyi irrasyonel eğilimleri baskın ancak aynı zamanda yönlendirilip yönetilebilecek bir toplumsal güç olarak nasıl tanımladığı gösterilmiştir.

İkinci bölümde, Elias Canetti'nin *Kitle ve İktidar* adlı eseri üzerinden kitleye dair geliştirdiği özgün kavrayış irdelenmiştir. Bu bağlamda, kitlelerin tarihsel olarak sürüden evrildiği ve varlığını sürdürmek için sürekli büyüme, eşitlik, yoğunluk ve ortak bir yönelime duyduğu ihtiyaç üzerinde durulmuştur. Özellikle deşarj anında bireylerin kimliklerini geride bırakarak kolektif bir eşitlik ve özgürlük deneyimledikleri, buna karşılık bu kolektif varoluşun mağduriyet, öfke ve şiddetle birleşerek yıkıcı bir potansiyel taşıdığı gösterilmiştir. Ayrıca, emir sızısı ve iktidarın gizliliği kavramları aracılığıyla, kitle-iktidar ilişkisinin nasıl gerilimli ve karşılıklı bağımlılık içinde kurulduğu ortaya konmuştur.

Üçüncü bölümde ise Le Bon ve Canetti'nin kitleye ilişkin çözümlemeleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çalışmada, iki düşünürün yöntemsel ve kavramsal açıdan farklılıklarına rağmen, kitleyi bireysel akıl ve sorumluluğun askıya alındığı, duyguların ve içgüdülerin öne çıktığı bir kolektif fail olarak tanımladıkları ortaya konmuştur. Ayrıca, suç, sorumluluk, iktidar ve şiddet temsilleri üzerinden kurdukları ortaklıklar değerlendirilmiş ve kitleyi yalnızca irrasyonel bir sapma değil, modern siyasal düşüncede kurucu bir güç olarak ele almanın imkânları tartışılmıştır. Bu bağlamda, Le Bon'un lider ve telkin vurgusu ile Canetti'nin gizlilik ve suskunluk kavrayışları arasındaki farkların da altı çizilmiştir.

Etik Beyan: Bu çalışmada “Etik Kurul” izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

KAYNAKÇA

- Bogard, W. (2000). Smoothing machines and the constitution of society. *Cultural Studies*, 14(2), 269-294. <https://doi.org/10.1080/095023800334887>
- Borch, C. (2006). The exclusion of the crowd: The destiny of a sociological figure of the irrational. *European Journal of Social Theory*, 9(1), 83-102. <https://doi.org/10.1177/1368431006060464>
- Borch, C. (2009). Body to body: On the political anatomy of crowds. *Sociological Theory*, 27(3), 271-290. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2009.01348.x>
- Brighenti, A. M. (2010). Tarde, Canetti, and Deleuze on crowds and packs. *Journal of Classical Sociology*, 10(4), 291-314. <https://doi.org/10.1177/1468795X10379675>
- Brighenti, A. M. (2011). Elias Canetti and the counter-image of resistance. *Thesis Eleven*, 106(1), 73-87. <https://doi.org/10.1177/0725513611407451>
- Canetti, E. (1998). *Kitle ve iktidar*. Ayrıntı Yayınları.
- Coşkuner, M. (2023). Temsil krizini sembolle açmak: Sözleşmeci toplumların temsil krizinde sembol ve popölizm. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (36), 177-195. <https://doi.org/10.53844/flsf.1312894>
- Çelebi, A. (2014). Teknik yeniden üretilebilirlik çağında kitle ve kitlesellik: Walter Benjamin üzerine bir deneme. *Doğru Batı Dergisi*, (69), 11-62.
- Esposito, R. (2015). *Categories of the impolitical*. Fordham University Press.
- Honneth, A. (1996). The perpetuation of the state of nature: On the cognitive content of Elias Canetti's *Crowds and Power*. *Thesis Eleven*, 45(1), 69-85. <https://doi.org/10.1177/0725513696001045007>
- Kayaoğlu, A. G. (2003). Kitlenin psikolojisi ya da sosyal psikolojinin 'kitle'si: Kitlede yeni bir anlayışa doğru. *Kurgu Dergisi*, (20), 205-218.
- Kiss, E. (2004). Does mass psychology renaturalize political theory? On the methodological originality of "Crowds and Power." *The European Legacy*, 9(6), 725-738. <https://doi.org/10.1080/1084877042000311581>
- Kutlu, M. (2023). Sosyal medyada kitle psikolojisi ve linç kültürü. *Kritik İletişim alışmaları Dergisi*, (2), 95-125. <https://doi.org/10.53281/kritik.1347651>
- Le Bon, G. (2022). *Kitleler psikolojisi*. Say Yayınları.
- Marti, U. (2014). Hannah Arendt ve Michel Foucault'nun yaklaşımları ışığında Canetti'de iktidar kavramı. *Doğru Batı Dergisi*, (69), 171-182.
- McClelland, J. (1996). The place of Elias Canetti's *Crowds and Power* in the history of Western social and political thought. *Thesis Eleven*, 45(1), 16-27. <https://doi.org/10.1177/0725513696001045004>
- McPhail, C. (2017). *The myth of the madding crowd*. Routledge.
- Moscovici, S. (1985). *The age of the crowd: A historical treatise on mass psychology*. Cambridge University Press.
- Özçetin, B. (2018). *Kitle iletişim kuramları*. İletişim Yayınları.
- Pektezel, K. (2014). Kitle ve iktidarın insanı kitlenin diyalektiğı. *Doğru Batı Dergisi*, (69), 209-218.
- Reicher, S. (2001). The psychology of crowd dynamics. In M. A. Hogg & R. S. Tindale (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Group processes* (pp. 182-208). Blackwell.
- Türk, B. (2019). Kitle ve lider ilişkisini politik teoloji üzerinden yeniden düşünmek. *Amme İdaresi Dergisi*, 52(2), 1-24.

Ülker, D. (2021). Kitle süsü kavramı üzerine toplumsal cinsiyet perspektifinden eleştirel bir okuma. *Anthropological Review*, (1), 101-124. <https://doi.org/10.26650/IAR2021-0303>